

آسیب‌شناسی مشارکت مردمی در نوسازی و بهسازی بافت محله آبکوه شهر مشهد

دریافت مقاله: ۹۶/۴/۲۳

پذیرش نهایی: ۹۶/۸/۳۰

DOI: 10.29252/geores.32.4.30

چکیده

گذر زمان و تجربیات به دست آمده از اقدامات مختلف بهسازی و نوسازی در شهرها و کشورهای مختلف، نشان داده است که روند بهسازی و نوسازی بدون مشارکت مردمی و عدم مداخله آنان، نمی‌تواند به نتیجه مطلوب بیانجامد و ضروری است در این امر، مشارکت مردمی و نقش و جایگاه آنان در فرآیندهای مربوطه، مدنظر قرار گیرد. در این پژوهش، برای بررسی موضوع مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت محله آبکوه کلان‌شهر مشهد، و شناخت واقع‌بینانه از وضعیت موجود، از تکنیک سوات^۱ و شناسایی نقاط قوت، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مشارکت مردمی، استفاده گردید. اطلاعات از طریق سؤالات باز و از طریق مصاحبه با ۲۰ نفر از کارشناسان و خبرگان، گردآوری گردیده است. نتایج بررسی نشان داد که گرچه در این محله، فرصت‌های زیادی همچون «موافقت با اجرای طرح در محله در صورت مشارکت مردمی»، «بالا بودن مشارکت غیررسمی در محله (فعالیت شورای محله، سطح بالای مشارکت در امور مذهبی و خیریه و ...)»، «وجود حس مشارکت در درون محله»، «تعلق مکانی جمعیت ساکن و تمایل به ادامه سکونت در محله» و «توجه به رویکرد مشارکت مردمی در طرح تهیه‌شده» و ... وجود دارد، اما در کنار آن، نقطه‌ضعف‌های مختلف موجود در محله مانند «عدم تدوین سازوکار و شیوه‌های مناسب و نهادهای مشارکتی»، «تعدد سازمان‌های متولی موضوع (آستان قدس، سازمان اوقاف، شهرداری و ...) و نبودن مدیریت یکپارچه در اجرای طرح»، «مشکلات مالی خانوارها در محدوده و پایین بودن سطح درآمدها»، «عدم اعتماد به مسئولین و احساس ترس از مشارکت رسمی» و «عدم حمایت دولتی و قانونی از تشکلهای محلی» و غیره سبب شده است که نتیجه مطلوب در این زمینه حاصل نگردد. در این راستا، راهبردهای مختلفی جهت افزایش مشارکت مردم در طرح ارائه گردیده است. لازم است مدیران و مسئولین طرح، به مشارکت واقعی ساکنان توجه بیشتری نمایند و متناسب با شرایط و ویژگی‌های ساکنان بافت، سازوکارها و الزامات مشارکت مردمی را در اجرای طرح فراهم آورند.

واژگان کلیدی: مشارکت مردمی، آسیب‌شناسی، بهسازی و نوسازی، محله آبکوه شهر مشهد

مقدمه

امروزه افزایش جمعیت، گسترش افقی شهر و عدم خدمات رسانی جدید به هسته‌های قدیمی شهر، در بسیاری از شهرهای کشور، موجب شده بافت قدیمی شهرها با مشکلات مختلفی روبرو بوده و به‌مرورزمان دچار فرسودگی شوند (اسدیان و سیاحی، ۱۳۹۰: ۱). با گسترش مساحت شهرها، بلعیده شدن روستاهای پیرامونی در درون شهرها نیز اتفاق مهم دیگری بود که سبب شد روستاهای زیادی در دل شهرها قرار گیرند و به دلیل ناهماهنگی و عدم انسجام با بافت شهری، دچار فرسودگی گردند. در مشهد، روستاهای احمدآباد، گل ختمی، الندشت، عشرت‌آباد، باقرآباد، شادکن، محراب خان از جمله روستاهایی هستند که اکنون در داخل بافت شهری قرار دارند. یکی از مهم‌ترین این روستاها که با حفظ بافت ارگانیک خود، در محاصره بافت جدید مشهد قرار گرفت، روستای آبکوه می‌باشد که به قلعه آبکوه معروف است (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۵، ۶۶). از این رو به‌منظور احیای این بافت‌ها و جلوگیری از فرسودگی بیشتر آن‌ها مدیران شهری اقدام به اجرای طرح‌های مختلف در شهرها کردند که بیشترین گونه طرح‌ها موفقیت‌آمیز نبودند (ملکی، ۱۳۸۳، ۲۸). عدم توجه به مشارکت مردم را می‌توان از مهم‌ترین عوامل کاهش دستیابی به این نوع برنامه‌ریزی‌ها دانست (Abdollah Zadeh, Andalib, 2014: 119). مشارکت عمومی، مهم‌ترین مقوله در فرآیند توسعه محله‌ای شهرها بوده است (Amado et al, 2009: 599). طبق تجارب جهانی توجه به بافت فرسوده در شهرها نیازمند مشارکت حداکثری ساکنین است؛ و تنها با مشارکت تمامی بخش‌های دخیل در محدوده و اتخاذ رویکردی منطقی و همه‌سو نگر می‌توان زمینه‌ساز تجدید حیات یا بازآفرینی در آن شد (محمدی دوست و همکاران، ۱۳۹۵، ۲۱۶). لذا امروزه در نظام‌های سیاسی مشارکت مردم در امور مختلف به‌عنوان ابزار کارآمدی در حل مسائل و مشکلات و توسعه اجتماعی و سیاسی محسوب می‌شود (کشتکار و حاتمی، ۱۳۹۴: ۳۹). این مقاله به دنبال مطالعه شناخت نقاط ضعف و قوت و زمینه‌ها و تهدیدهای مشارکت مردم در طرح بهسازی و نوسازی بافت آبکوه شهر مشهد است. سؤال اساسی تحقیق آن است که نقاط قوت، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی این بافت کدام‌اند؟ و پیشنهادها و راهکارهای مشارکت شهروندان در طرح چیست؟

مسئله

مسئله مداخله در بافت قدیم بر همگامی و تعادل آن‌ها با تحولات حادث‌شده معاصر در شهرها به‌منظور سازگاری با محیط جدید موضوع مورد مطالعه بسیاری از اندیشمندان است. این امر در حال حاضر به مسئله روز شهرها بدل شده است (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۶: ۹). در این راستا، مطالعات آسیب‌شناسی مداخله در نوسازی بافت‌های قدیم از مراحل مهم برنامه‌ریزی شهری است که به‌طور سیستماتیک به بررسی و تحلیل آسیب‌های کالبدی- فیزیکی، آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در ساختار فضایی شهر می‌پردازد (شماعی، پوراحمد، ۱۳۸۵: ۱۰۱). در این میان، بررسی ادبیات خارجی نشان می‌دهد که بسیاری از جوامع تلاش می‌کنند تا به‌منظور دستیابی به پایداری، اثربخشی سیاست‌ها و توسعه همه‌جانبه، بحث مشارکت، مشورت و گفتگو را در میان شهروندان تقویت کنند (شرفی، برک پور، ۱۳۸۹: ۷۸). درواقع، لزوم مشارکت به‌واسطه نقش مهمی است که افراد می‌توانند فراتر از نقش فردی خود ایفا نمایند. با توجه به عدم توان اقتصادی و مالی بخش دولتی و عمومی برای سرمایه‌گذاری و مداخله فراگیر و مستقیم در بافت فرسوده و به‌منظور خوداتکایی و خود ترمیمی کالبد فرسوده این بافت، باید مبنا و اساس طرح بر مشارکت مؤثر بخش مردمی (ساکنان بافت)، بخش دولتی و خصوصی (سرمایه‌گذار) متکی باشد. مشارکت بخش خصوصی و مشارکت مردمی در سرمایه‌گذاری و اجرای این طرح با هدایت حمایت و نظارت ارکان دولتی و عمومی شاه‌کلید احیا در این بافت به شمار می‌رود (وطن‌دوست، ۱۳۹۵: ۵۵).

مطابق مطالعات انجام‌شده در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری ایران در گذشته، جلب مشارکت شهروندان در رفع مشکلات و مسائل شهری، کم یا تشریفاتی بوده و بیشتر اقشار توانایی لازم را برای بیان خواست خود از تشکیلات قدرت ندارند (دانشمند و

نظریان، ۱۳۸۹، ۵). مداخلات صورت گرفته تاکنون عمدتاً به صورت متمرکز، اقتدارگرایانه و بدون در نظر گرفتن مشارکت ساکنان بوده است. درواقع، در چند سال اخیر، طرح‌هایی با روش پروژه محور (مداخله مستقیم در تملک، ساخت و فروش) در جهت نوسازی بافت‌های فرسوده اجرا گردیده است؛ در اکثر این طرح‌ها به اصل نوسازی بر مبنای مشارکت مردم توجهی نشده است و نیز به دلیل در نظر نگرفتن نوسازی با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی منطقه، اقدامات انجام شده با مسائل و مشکلاتی روبرو بودند و به خوبی نتوانستند در جهت احیای بافت‌های فرسوده گام بردارند (آقا صفری و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۹). ناکارایی این رویکرد در نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی نیز مشهود است (امیر احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۵). در بهسازی و نوسازی محله آبکوه نیز گرچه رویکرد طرح بر مشارکت مردمی، تأکید نموده است، لیکن تاکنون نتوانسته است، مشارکت مطلوب مردم را تحقق بخشد و لذا جهت دستیابی به نتایج مطلوب و اثربخش در این زمینه، لازم است آسیب‌شناسی آن مورد توجه قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

بحث مشارکت عمومی در نوسازی و بهسازی شهری برای اولین بار در اواخر قرن نوزدهم توسط پاتریک گدس در انگلستان مطرح شد، اما به دلیل خشکی نظام برنامه‌ریزی آن زمان، چندان مورد توجه قرار نگرفت. در سال ۱۹۶۹ ارنشتاین، دسته‌بندی خود را ارائه کرد که سطوح مشارکت در آن معرفی می‌شد. هم‌زمان آرتور اسکفینگتون گزارشی تحت عنوان «مردم و برنامه‌ریزی» را برای دولت انگلستان تهیه کرد که طبق این گزارش عنوان شد، برنامه‌ریزی باید منعکس کننده خواست مردم باشد و این امر تنها در صورت مشارکت آنان امکان‌پذیر است (ضرابی، تهرانی، ۱۳۸۸). در بریتانیا راهبرد ملی حزب کارگر برای نوسازی محلات مواردی از قبیل ایجاد مناطق با کاربری آموزشی، مناطق با کاربری بهداشتی و مشارکت‌های راهبردی محلی با تأکید بر لزوم مشارکت عامه مردم، برنامه‌ریزی جوامع و مالکیت مردم محلی نسبت به تغییر و تحولات را شامل می‌شد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۹) و فعالیت‌های شهرسازی از دهه ۱۹۷۰ به بعد بیشتر از نوع روش تعاملی بوده است.

بدین ترتیب مداخلات در بافت فرسوده از دیدگاه صرفاً کالبدی و حفاظتی به بازسازی، باز زنده سازی، بازآفرینی و نوزادی شهری رسید. مداخلات صرفاً کالبدی به مداخلاتی با در نظر گرفتن ابعاد اجتماعی و انسانی مبدل می‌شود و در نهایت در بازآفرینی و نوزایی شهری، مشارکت به عنوان یکی از شروط اصلی مداخلات در بافت مدنظر قرار می‌گیرد از نخستین نظریه پردازانی که در بیان مداخله در بافت به اصل مشارکت و حضور مردم اشاره کرده‌اند، لوئیس مامفورد است. کوین لینچ و جین جیکوبز از جمله اندیشمندان و نظریه پردازان قرن بیستم هستند که در زمینه بهسازی و نوسازی شهری بر اساس شهرسازی انسان‌گرا اظهار نظر کرده‌اند. به اعتقاد لینچ باید در جریان بهسازی و نوسازی شهری، برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و مشاوره با متخصصان و هماهنگی با مسئولان و مردم شهر صورت گیرد (شماعی، پوراحمد، ۱۳۸۵: ۱۹۵). جین جیکوبز (۱۹۶۱) در زمینه بافت‌های فرسوده و قدیمی و در اصطلاح به بافت‌های مسئله‌دار مزمن به اصل روابط انسانی همسایگی و موضوع خود ترمیمی و مشارکت مردم در امر بهسازی و بازآفرینی تأکید داشت (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۱۲۸). الکساندر (۱۹۳۶) در رابطه با بافت‌های فرسوده شهر و محوطه‌های تاریخی بر ایجاد نظم ارگانیک اندام واره یا سازمند، استفاده گسترده از مشارکت مردم تأکید می‌کند (پور جعفر، ۱۳۸۸: ۱۵). همچنین به اصولی از قبیل مشارکت مردمی، نظم ارگانیک، تعادل پایدار با معاصر سازی عناصر فرعی می‌توان به تعادل پایدار رسید و هماهنگی با سازمان اقتصادی اجتماعی محیطی اعتقاد داشت (حبیبی، مقصودی، ۱۳۸۶: ۵۰).

در باب مشارکت در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری در ایران نیز مطالعات چندی صورت گرفته است از جمله می‌توان به مطالعه زینل زاده و قدمی اشاره کرد که با مطالعه محله شهید خوب بخت تهران دریافته‌اند که به منظور آغاز فرآیند تدوین طرح و اجرای مداخله در بافت‌های فرسوده شهری به شیوه مشارکتی، اولویت با بعد اجتماعی و سپس زیرساختی، کالبدی و کاربری‌های مورد نیاز محله است و اقداماتی جهت تحقق این امر پیشنهاد داده‌اند (زینل زاده، قدمی، ۱۳۹۵). پژوهش امیر احمدی و همکاران،

بیانگر آن است که سرمایه فرهنگی و به‌ویژه سرمایه اجتماعی بر مشارکت ساکنان در پروژه‌های نوسازی تأثیر مثبت داشته است؛ شاخص تعهد اجتماعی، حس همیاری و انسجام اجتماعی بیشترین تأثیر را بر کنش مشارکتی ساکنین داشته‌اند، اما علی‌رغم بالا بودن میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی در بین ساکنان و تأثیر مثبت این سرمایه‌ها بر کنش مشارکتی، میزان مشارکت ساکنان، در پروژه‌های نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی ضعیف می‌باشد که این امر بیشتر به مسئله اعتماد مرتبط است (امیر احمدی و همکاران، ۱۳۹۵). پژوهش زاهدانی و زهری نیز به این نتیجه رسیده است که گرچه شهرداری‌ها در کشورهای پیشرفته، پتانسیل مدیریت مشارکتی را به بهترین نحو برای ایفای بهتر وظایف خود به کار گرفته‌اند و بدین ترتیب خود را از یک سازمان صرفاً خدماتی، به یک‌نهاد اجتماعی تبدیل نموده‌اند؛ اما شهرداری در جامعه ما بیشتر به‌عنوان یک سازمان خدماتی مطرح است و اگر شهرداری بخواهد خود را به‌عنوان یک‌نهاد اجتماعی فعال، مطرح نماید، به دو پیش‌نیاز احتیاج دارد: نخست اینکه نهاد اجتماعی شهرداری در عین وابستگی متقابل با ۵ نهاد اصلی جامعه، تا حدودی نیز باید دارای استقلال کارکردی باشد. دومین پیش‌نیاز اینکه مشارکت اجتماعی شهروندان در شهرداری است و بدین طریق است که این نهاد می‌تواند در همه شهروندان، نهادینه شود (زاهدانی، زهری بیدگلی، ۱۳۹۱: ۸۳). رهنما و همکاران در بررسی عوامل زمینه‌ساز مدیریت مشارکتی کلان‌شهر مشهد که در سه عامل فرهنگ مردم، میزان رضایت مردمی از عملکرد فعلی سازمان شهرداری و میزان فراهم بودن مقتضیات مدیریت مشارکتی، انجام شده است، دریافته‌اند که میزان مشارکت، فرهنگ مشارکت و میزان رضایت از عملکرد شهرداری در وضعیت فعلی، در سطح پایینی قرار دارد و میزان فراهم بودن مقتضیات مشارکتی نیز اندکی بالاتر از متوسط می‌باشد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۹).

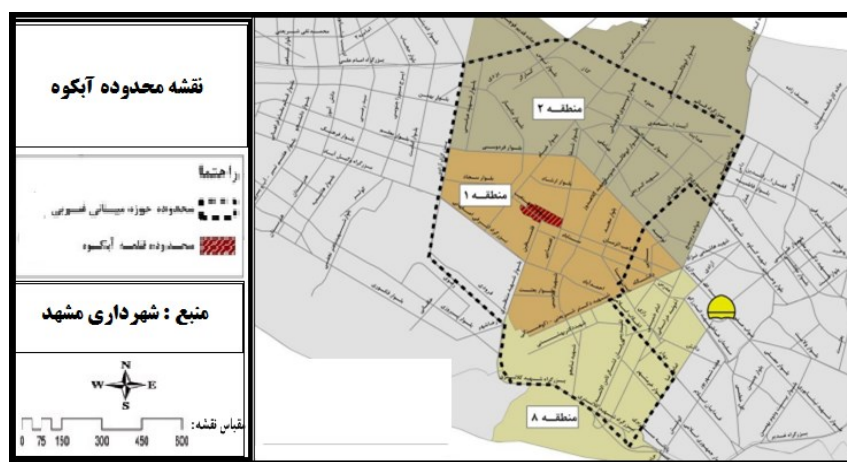
روش تحقیق

پژوهش حاضر، از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر روش، از نوع تحقیقات پیمایشی است. شیوه تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌صورت توصیفی-تحلیلی بوده است و از مدل تحلیلی سوات^۱ بهره‌گیری شده است. این مدل با بررسی متغیرهای کلی، نقاط قوت، ضعف و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهایی که در که در فرآیند برنامه‌ریزی وجود دارد، روشن ساخته و راهکار مناسب را به‌منظور انتخاب بهترین گزینه در جهت دستیابی به اهداف موردنظر، ارائه می‌دهد. در این روش با تحلیل نقاط قوت و ضعف به‌عنوان عوامل درونی و فرصت‌ها و تهدیدها به‌عنوان عوامل بیرونی-محیطی، راهبردهایی برای بهبود و توسعه مشارکت، پیشنهاد می‌شود. این راهبردها به چهار دسته SO (استفاده از نقاط قوت برای بهره‌گیری از فرصت‌ها)، WO (استفاده از فرصت‌ها برای پوشش نقاط ضعف)، ST (استفاده از نقاط قوت برای کاهش آسیب‌پذیری نسبت به تهدیدها) و WT (رسیدگی به نقاط ضعف برای کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدها) تقسیم می‌شوند. در این پژوهش، جهت شناسایی نقاط قوت و ضعف و همچنین فرصت و تهدیدات محدوده مورد مطالعه، از منابع کتابخانه‌ای و اسناد مربوط، طرح نوسازی و بهسازی محدوده مورد مطالعه و نظرات ۲۰ نفر از کارشناسان و خبرگان شهری استفاده شده است. به این ترتیب که هر کدام از عوامل چهارگانه سوات پس از شناسایی، تحلیل شده و در مرحله بعدی ماتریس سوات تشکیل می‌شود. سپس به اولویت‌بندی هر یک از عوامل چهارگانه با توجه به اهمیت آن‌ها بر اساس پرسشنامه و طبق نظر کارشناسان و مسئولان شهری اقدام شده است. در این پژوهش به‌منظور اولویت‌سنجی و رتبه‌بندی عوامل محیط درونی و محیط بیرونی عوامل وزن‌گذاری گردیده و از طیف ۱ تا ۴ نمره دهی شده است تا ضریب نهایی برای عوامل استخراج گردد.

لازم به ذکر است که منظور از مشارکت مردمی در این تحقیق، مشارکت عملی (مشارکت ارادی و آگاهانه در هریک از مراحل تصمیم‌گیری و اجرا، تأمین مالی و تأمین نیروی انسانی) در اجرای طرح نوسازی و بهسازی بافت محله آبکوه است.

محدوده مورد مطالعه

قلعه آبکوه در محدوده کلان‌شهر مشهد و در فاصله ۷ کیلومتری غرب حرم مطهر امام رضا (ع) در ناحیه ۲ منطقه ۱ شهرداری مشهد (منطقه برخورد از نظر شاخص‌های توسعه) واقع شده است. موقعیت این محدوده از شرق به بلوار صادقی (سازمان آب)، از جنوب به بلوار دستغیب و خیابان فلسطین و از شمال به خیابان آپادانا و هجرت منتهی می‌گردد. این محله با ۱۷۵۷ واحد مسکونی و مساحتی حدود ۳۷ هکتار، دارای جمعیتی بالغ بر ۸۶۴۵ نفر می‌باشد. قلعه آبکوه پیش از توسعه فیزیکی شهر مشهد به شکل روستایی در غرب آن قرار داشته است که به دلیل توسعه شهر، طی دهه ۱۳۳۵ به عنوان حاشیه شهر و از اواخر دهه ۱۳۴۵ داخل بافت شهری مشهد قرار می‌گیرد (وطن‌دوست و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۴)، اما به دلیل ریشه‌های عمیق اجتماعی و تاریخی، خود را با بافت جدید شهر، تطبیق نداده است و در تعارض با حوزه‌های هم‌جوار خود از نظر خصوصیات کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است (مهندسان مشاور فرهاد، ۱۳۹۱: ۵). در سال ۶۲-۱۳۶۱ با اجرای طرح تفصیلی به منظور پیوند قلعه به عنوان محله جدید شهر با محدوده مرکزی، بافت قدیمی آن به وسیله احداث یک محور ارتباطی از هم گسیخته شده و بافت به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم شد. اما به دلیل عدم اجرای سایر پیشنهادات طرح تفصیلی، دیگر بخش‌های بافت در شرایط سنتی خود باقی ماند. بافت ارگانیک و خودرو و کالبد و بناهای فرسوده، غیر ایمن و با مصالح غیر مرغوب از ویژگی‌های عمده این بافت می‌باشد (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۵: ۷۹). امروزه به دلیل ضعف کالبدی-عملکردی در بافت، کمبود تسهیلات و تأسیسات شهری در این پهنه ارگانیک شهری از یک سو و تهی شدن آن از نشانه‌های شهری و عناصر با ارزش از سوی دیگر، این بافت به پهنه‌ای آسیب‌پذیر و فاقد کیفیت زندگی شهری تبدیل شده است، لذا در مطالعات طرح جامع (۱۴۰۵-۱۳۸۵)، به عنوان یکی از اسناد اصلی طرح معرفی شده و به تصویب رسیده است. محله آبکوه به عنوان یکی از بافت‌های فرسوده شهری فاقد میراث شهری شناسایی شده است. ویژگی خاص این محله آن است که در حدفاصل محلات مرفه نشین شهر مشهد یعنی بلوار سجاد، خیابان راهنمایی و خیابان فلسطین قرار گرفته است و همواره به علت داشتن موقعیت مناسب برای کارهای تجاری، مورد توجه شهرداری و سایر سازمان‌ها بوده است. به دلیل عدم امنیت مالکیت افراد و استطاعت مالی آنان از یک سو و مشکلات مدیریتی و عدم تحقق وعده‌های مسئولین از سوی دیگر، مردم آبکوه در نگاه اول پذیرای طرح‌هایی می‌باشند که حداقل تغییرات را در بافت ایجاد کند (مقدم آریایی و همکاران، ۱۳۸۷). با توجه به الگوهای مداخله در بافت‌های فرسوده، رویکرد اقدام در محله آبکوه مشهد نیز بر پایه نوسازی-بهسازی با مشارکت مردم ساکن و سرمایه‌گذاران کلان (توسعه با محوریت طراحی شهری^۱) طراحی شده است (مهندسان مشاور فرهاد، ۱۳۹۱: ۱۰).

شکل ۱- موقعیت مکانی محله آبکوه در منطقه یک شهرداری مشهد

^۱ Urban Design-Led development

بحث نظری

بافت فرسوده شهری

بافت‌های فرسوده شهری، بافت‌های آسیب‌پذیر هستند که به دلیل فرسودگی کالبدی، بر خورداری نامناسب از دسترسی سواره، تأسیسات خدماتی و وجود زیرساخت‌های شهری آسیب‌پذیر، ارزش محیطی و اقتصادی پایینی داشته و عواملی همچون ساختار صنعتی و قیمت مسکن و زمین، توقف سرمایه‌گذاری در فضاهای عمومی بافت و افزایش بیکاری سبب بروز این بحران شده است (Alpopi, Manole, 2013). این بافت‌ها به دلیل فقر ساکنان و مالکان آن‌ها، امکان نوسازی خودبه‌خودی را نداشته و نیز، سرمایه‌گذاران، انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری در آن را ندارند (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۶). درواقع می‌توان گفت بافت مسئله‌دار (فرسوده) عبارت از بافت‌های شهری است که وجود عوامل و عناصر مختلف در آن، کاهش ارزش‌های کیفی محیط‌زیست انسان را (از جنبه‌های کالبدی، عملکردی، زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی) در آن فراهم آورده و با کاهش ارزش‌های سکونت، نوسازی در بافت متوقف می‌شود و میل به مهاجرت در جماعت ساکن افزایش می‌یابد (جهانشاهی، ۱۳۸۲: ۱۸).

نظریه‌ها و الگوهای ساماندهی و احیاء بافت‌های فرسوده و قدیمی

با توجه به مسائل و مشکلات مختلفی که گریبان‌گیر بافت‌های فرسوده شهری است، بهسازی و نوسازی آن، همواره مورد توجه قرار گرفته و نظریه‌ها و الگوهای مختلفی برای ساماندهی و احیاء آن‌ها، ارائه گردیده است که در جدول زیر به صورت خلاصه اشاره می‌شود:

جدول ۱- مکاتب بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری

فرهنگ گرایی	ارجحیت نیازهای معنوی بر نیازهای مادی: بهسازی و نوسازی از طریق زنده کردن ارزش‌های فرهنگی گذشته
ترقی گرایی	هنگام نوسازی و بازسازی شهرهای قدیمی، هیچ‌چیز را جز راه‌ها حفظ نمی‌کند: رواج شهرسازی بلدوزری
مکتب اکولوژیک	رکود بافت قدیمی شهر، در اثر گروه‌های اجتماعی و اقتصادی و جدایی‌گزینی‌های ناشی از بی‌عدالتی اجتماعی
سازمند گرایی	در نظر گرفتن کلیت منسجم در امر بهسازی و نوسازی شهری: توجه به هماهنگی و انسجام در این فرآیند
کارکرد گرایی	بهسازی و نوسازی باید در راستای توسعه اقتصادی و کارکردی شهر باشد
ساختار گرایی	نگرش مجموعه وار و سیستمی به شهر؛ بهسازی و نوسازی ساختارهای کالبدی - فضایی در مجموعه‌ها و نه تک بناها
زیبایی‌شناسی	توجه به بعد بصری و تأکید بر زیباسازی به عنوان تنها رویکرد مناسب بهسازی و نوسازی شهری
مدرنیسم	تمایل افراطی برای حراست از آثار باستانی که حتی نوسازی و بهسازی ابنیه مرده و غیر تاریخی را خواستار می‌شد
پست مدرنیسم	بیشتر به روابط اجتماعی در شهر می‌اندیشد؛ برانگیختن حس مکان، احیای آنچه دارای ارزش محلی و ویژه است
انسان گرایی	توجه به مردم و مشارکت آن‌ها در بهسازی و نوسازی فضای شهری، مداخله مردم گرایانه
نئو کلاسیک	توجه به احیای تاریخ و فرهنگ، البته نه با تقلید از گذشته، بلکه از طریق به‌روز در آمدن در ساختمان‌های آن

منبع: (شماعی و پورا احمد، ۱۳۸۴: ۲۰۴-۱۲۹)

انواع مداخله در بافت

مداخله‌های شهری را می‌توان به چهار دسته عمده تقسیم کرد. این چهار دسته شامل موارد زیر می‌باشند:

الف) مداخله نوگرایانه: این نوع مداخله متأثر از نظریه‌های شهرسازان قرن نوزدهم نظیر اوئی، فوریه، ریچاردسون، کابه و پرودون است. هدف از این نوع مداخله، ارتقای سطح بهداشت و سلامت، افزایش کارایی و بالا بردن زیبایی در سطح شهر است. مداخلات نوگرایانه برای حل مسائل و مشکلات و مواجهه با آن، انقطاع فرهنگی را مطرح می‌کنند و رو به آینده دارند و با اعتقاد

بر آن، برای از بین بردن آشفتگی‌ها در فعالیت‌های شهری، اصل مهم عملکرد را مطرح می‌نمایند و با منطقه بندی فعالیت‌ها بر اساس چهار کاربری اصلی سکونت، رفت‌وآمد، اوقات فراغت، و کار به دنبال نظم بخشیدن به شهر می‌باشند.

(ب) مداخله فرهنگ گرایانه: این نوع مداخله متأثر از نظریه‌های پیش شهر سازان قرن نوزدهم چون راسکین، موریس، سیت و ریمون آنون است. هدف از این نوع مداخله، زنده کردن ارزش‌های فرهنگی گذشته در شهر، تکیه بر رشد شهر بر اساس اشکال کهن، توجه به ارزش‌های زیباشناختی شهرهای کهن، به حداقل رسیدن دخل و تصرف در بافت‌های باارزش، ارزش دادن به کل و بالا بردن میزان جذابیت و آرامش در شهرها می‌باشد.

(ج) مداخله فرانو گرایانه: این نوع مداخله متأثر از نظریه‌های شهرسازی دهه شصت قرن بیستم میلادی به بعد می‌باشد. مداخله فرانو گرایانه می‌تواند، تلفیقی از مداخله نو گرایانه و مداخله فرهنگ گرایانه باشد که از افراط و تفریط دو نوع مداخله فوق بکاهد. محوری اصلی این مداخله، حفظ تاروپود بافت کهن در کنار دگرگونی‌های کالبدی- فضایی شهر است.

(د) مداخله مردم گرایانه: این نوع مداخله متأثر از نظریه‌های شهرسازی مشارکتی دهه‌های آخرین قرن بیستم میلادی است که هدف آن، بالا بردن میزان مشارکت مردم در تغییرات سازمان فضایی شهر است.

روش‌های مداخله، بیانگر آن است که از اواخر قرن بیستم، شاهد افزایش توجه به بحث مشارکت مردمی هستیم به گونه‌ای که امروزه مشارکت مردمی به عنوان کلید توسعه پایدار در نظر گرفته می‌شود (Siririsak, 2009:55) و رویکرد مردم گرایانه، از اهمیت به سزایی برخوردار است. در این رویکرد، به جای نگرش کلان و مقیاس‌های ذهنی، به ابعاد مشخص فضا- زمان در مقیاس محلی و خرد می‌پردازد. در این رویکرد، نگاه برنامه‌ریزی و مدیریت از پایین به بالا، مبتنی بر توانمندسازی و مقتدر سازی، نگرش دارایی- مبنای، تأکید بر منابع انسانی و سرمایه‌های اجتماعی و مشارکت جمعی ساکنین محل‌هاست. به اعتقاد لینچ، در فرآیند بهسازی و نوسازی شهری، باید برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و مشاوره با متخصصان و هماهنگی با مسئولان و مردم شهر انجام گیرد. بر این اساس، مشارکت و نقش مردم در بهسازی و نوسازی، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

مشارکت: آبهوف و کوهن (۱۹۷۶) مشارکت را شرکت افراد در تصمیم‌گیری، اجرا، ارزشیابی و تقسیم منافع حاصل از یک پروژه تعریف نموده‌اند (غفاری، ۱۳۹۰: ۸۴). هارت (۲۰۰۲) مشارکت را فرآیند سهیم شدن در تصمیم‌های اثرگذار بر زندگی شخصی و اجتماعی می‌داند. از دید وی مشارکت وسیله‌ای است که با آن دموکراسی ایجاد شده و دموکراسی‌ها بر اساس آن سنجیده می‌شود (غفاری، ۱۳۹۰: ۸۵). ارنستاین مشارکت را فرآیند سهیم شدن مردم در قدرت که از تأثیرگذاری بر رفتار دولت و نظام برخوردار است، می‌داند؛ به باور وی، مشارکت توزیع مجدد قدرت است که در سطوح مختلف اتفاق می‌افتد.

گونه شناسی مشارکت: مشارکت را به روش‌های گوناگون تقسیم‌بندی کرده‌اند؛ یکی از دسته‌بندی‌های مهم بر مبنای «هدف» مشارکت توسط انجمن بین‌المللی برای مشارکت عمومی (۲۰۰۷) به شرح زیر بیان شده است (Davies, Simon, 2013:6).

جدول ۲- گونه شناسی مشارکت بر اساس دیدگاه انجمن بین‌المللی برای مشارکت عمومی

نوع مشارکت	اطلاع‌رسانی	مشورت	دخالت	همکاری	توانمندسازی
مشارکت عمومی	اطلاع‌رسانی به مردم در خصوص مشکلات، جایگزین‌ها، فرصت‌ها و نیز راه‌حل‌ها	دریافت بازخورد از تحلیل‌ها، جایگزین‌ها و تصمیم‌گیری‌ها	اقدام مستقیم با مردم از طریق فرآیندهایی برای اطمینان از این‌که نگرانی‌ها و خواسته‌ها به درستی درک و در نظر گرفته شده‌اند	همکاری عمومی در هر جنبه از تصمیم‌گیری شامل شناسایی راه‌حل‌های بهینه و گسترش جایگزین‌ها	سپردن تصمیم‌گیری نهایی به دست مردم

منبع: (Davis, Simon, 2013:6)

زمینه‌ها و موانع مشارکت: نظریه پردازان گوناگونی به بیان عوامل، زمینه‌ها و شرایط تحقق مشارکت و موانع آن پرداخته‌اند که تبیین‌کننده بخشی از واقعیت رفتار مشارکتی است. دیدگاه‌های نظری مهم در این زمینه عواملی همچون بی‌قدرتی، سرمایه اجتماعی، ارزیابی مثبت از پاداش‌های مشارکتی، اطمینان نسبت به نتایج، سطح تحصیلات، هنجارهای اجتماعی مناسب، موقعیت پایگاهی، مهارت‌های ارتباطی و تجارب شغلی، شبکه‌های سازمانی، دسترسی به رسانه‌ها، مسئولیت‌پذیری و توان ابراز منافع، ارزش‌های فرهنگی مناسب، نابرابری اجتماعی، کمبود وقت، قوانین و نهادهای مناسب، فایده و پاداش، اجتماعی شدن و ... را در این زمینه مؤثر دانسته‌اند (عبدالله پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۸). به‌طور کلی محدودیت‌های کشورمان در زمینه مشارکت را می‌توان در سرفصل‌های محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی، محدودیت‌های اقتصادی، محدودیت‌های ساختاری، فقدان آگاهی عمومی و فقدان سیاست‌های مشارکتی در ادارات ذی‌ربط خلاصه نمود (Esmaili, Zoghi, 2014: 869)

نتایج یافته‌های تحقیق

بررسی و تحلیل عوامل داخلی و خارجی مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه

ارزیابی محیط درونی و بیرونی باعث می‌شود که تصمیم‌گیرندگان و برنامه ریزان در همان مراحل قضاوت کمی را در فرآیند تدوین اهداف و راهبردها به کار گیرند (Roberts, Sykes, 2000: 20). بنابراین با توجه به تحلیل‌هایی که در مورد اثرات نسبی عوامل درونی و بیرونی محله آبکوه ارائه می‌شود، می‌تواند راهبردها را به شیوه‌ای اثربخش و با توجه به وضعیت محلی آن، ارائه دهد. بر این اساس، جدول ۳، نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدید را برای مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله که از نظرات ۲۰ نفر از کارشناسان و خبرگان موضوع، استخراج شده است، نشان می‌دهد.

همان گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد؛ در حوزه مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی تعداد ۱۰ نقطه قوت داخلی در برابر ۱۲ نقطه ضعف داخلی قرار دارد. همچنین ۵ نقطه فرصت خارجی در برابر ۵ نقطه ضعف خارجی قرار گرفته است. بدین ترتیب ۱۵ نقطه قوت و فرصت به‌عنوان مزیت‌ها و تعداد ۱۷ نقطه ضعف و تهدید به‌عنوان محدودیت‌ها در این موضوع، شناسایی شده است که باید با ارائه راهبردهای مناسب و مؤثر، از این نقاط ضعف و قوت، استفاده گردد.

جدول ۳- وضعیت عوامل داخلی و خارجی جهت مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه

عوامل داخلی	عوامل خارجی
نقاط قوت (S)	فرصت‌ها (O)
S1: بالا بودن مشارکت غیررسمی در محله (فعالیت شورای محله، سطح بالای مشارکت در امور مذهبی و خیریه، و ...)	O1: رشد آگاهی عمومی و افزایش رو به تزاید مطالبات و حقوق شهروندی
S2: همبستگی بالای اجتماعی	O2: تقویت رویکرد مردم محوری و شهروند محوری در مدیریت شهری
S3: جمعیت جوان محدوده طرح	O3: ایجاد سازوکار توجه به حقوق شهروندی در سطح کلان
S4: تعلق مکانی جمعیت بومی (تمایل به ادامه سکونت در آبکوه)	O4: وجود تجربیات فراوان جهانی و داخلی در زمینه ساماندهی، توانمندسازی و احیاء بافت‌های فرسوده و قدیمی
S5: وجود حس مشارکت در درون محله	O5: تمایل شهرداری در ایجاد و ساختار تشکیلاتی عمومی مردمی در تهیه، تصویب و اجرای طرح
S6: قدمت سکونت افراد در محله	
S7: تمایل خانوارها برای بهسازی مسکن	
S8: احساس مسئولیت نسبت به محله	
S9: موافقت با اجرای طرح در محله در صورت مشارکت مردمی	
S10: توجه به رویکرد مشارکت مردمی در طرح تهیه‌شده	

ادامه جدول ۳

عوامل داخلی	عوامل خارجی
نقاط ضعف (W)	تهدیدها (T)
W1: عدم تجانس قومی و وجود مهاجران و تازه واردان	T1: تحلیل رفتن و ضعف سرمایه‌های اجتماعی میان ساکنان
W2: حاکمیت رویکردهای دستوری در مدیریت شهری	T2: نبود قوانین و مقررات الزام‌آور جهت جلب مشارکت ساکنان در طرح
W3: تعدد سازمان‌های متولی موضوع (آستان قدس، سازمان اوقاف، شهرداری و ...) و نبودن مدیریت یکپارچه	T3: مقاومت ساختار مدیریتی شهر در مقابل تفکر مشارکتی
W4: مشکلات مالی خانوارها در محدوده و پایین بودن سطح درآمدها	T4: مداخله یک‌جانبه شهرداری و مسئولان امر در ساماندهی محله بدون جلب مشارکت مردمی
W5: عدم حمایت دولتی و قانونی از تشکلهای و شوراهای محلی	T5: عدم ثبات در تصمیم‌گیری مسئولان و تغییرات رویکرد افراد مختلف
W6: عدم تدوین سازوکارها و شیوه‌های مناسب و نهادهای مشارکتی	
W7: عدم اعتماد مردم به مسئولین و احساس ترس از مشارکت رسمی	
W8: کمبود آموزش و نبود بسترهای فرهنگی مناسب برای مشارکت رسمی	
W9: بی‌تفاوتی به محله در میان مستأجران و مهاجران	
W10: عدم تدوین زمینه‌های مشارکت ساکنان در طرح	
W11: سطح سواد پایین سرپرستان خانوار	
W12: بالا بودن آسیب‌های اجتماعی در محله	

منبع: (نگارندگان، استخراج از نظرات کارشناسان و خبرگان)

اولویت‌بندی عوامل داخلی و خارجی

از آن جا که عوامل مختلف داخلی و خارجی شناسایی شده، هم‌سنگ نبوده و هر کدام، درجه اهمیت خاصی را دارا می‌باشند، از روش وزن‌گذاری عوامل استفاده می‌شود. بر این اساس برای عوامل داخلی از صفر تا یک ضریب داده می‌شود به‌طوری که مجموع ضرایب برابر یک شود. سپس به هر کدام از عوامل نمره ۱ تا ۴ داده می‌شود. نمره ۱ بیانگر ضعف اساسی، نمره ۲ ضعف عادی، نمره ۳ قوت عادی و نمره ۴ نشان‌دهنده قوت بالای عامل موردبررسی است. در عوامل خارجی نیز به همین ترتیب وزن‌گذاری شده و نمره تخصیص می‌یابد به گونه‌ای ۱ برای واکنش ضعیف، نمره ۲ برای واکنش عادی، نمره ۳ برای واکنش خوب و عدد ۴ برای واکنش خیلی خوب در نظر گرفته می‌شود. برای تعیین نمره نهایی نیز ضریب هر عامل در نمره آن ضرب می‌شود تا نمره نهایی عوامل استخراج گردد. جدول ۴ و ۵ نتایج حاصل از این مرحله را نشان می‌دهد.

جدول ۴- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE) مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه

S	قوت ها	ضریب	رتبه	وزن
۱	بالا بودن مشارکت غیررسمی در محله (فعالیت شورای محله، سطح بالای مشارکت در امور مذهبی و خیریه، و ...)	۰,۱۴	۳	۰,۴۲
۲	همبستگی بالای اجتماعی	۰,۰۸	۳	۰,۲۴
۳	جمعیت جوان محدوده طرح	۰,۰۶	۲	۰,۱۲
۴	تعلق مکانی جمعیت بومی (تمایل به ادامه سکونت در آبکوه)	۰,۱۲	۳	۰,۳۶
۵	وجود حس مشارکت در درون محله	۰,۱۳	۳	۰,۳۹
۶	قدمت سکونت افراد در محله	۰,۰۹	۳	۰,۲۷
۷	تمایل خانوارها برای بهسازی مسکن	۰,۱۱	۲	۰,۲۲
۸	احساس مسئولیت نسبت به محله	۰,۰۷	۲	۰,۱۴
۹	موافقت با اجرای طرح در محله در صورت مشارکت مردمی	۰,۱۱	۴	۰,۴۴
۱۰	توجه به رویکرد مشارکت مردمی در طرح تهیه شده	۰,۰۹	۴	۰,۳۶
مجموع		۱		۲,۹۶
W	ضعف ها	ضریب	رتبه	وزن
۱	عدم تجانس قومی و وجود مهاجران و تازه واردان	۰,۰۶	۲	۰,۱۲
۲	حاکمیت رویکردهای دستوری در مدیریت شهری	۰,۰۸	۳	۰,۲۴
۳	تعدد سازمان های متولی موضوع (آستان قدس، سازمان اوقاف، شهرداری و ...) و نبودن مدیریت یکپارچه	۰,۱۱	۴	۰,۴۴
۴	مشکلات مالی خانوارها در محدوده و پایین بودن سطح درآمدها	۰,۱۱	۴	۰,۴۴
۵	عدم حمایت دولتی و قانونی از تشکلهای و شوراهای محلی	۰,۰۹	۳	۰,۲۷
۶	عدم تدوین سازوکارها و شیوه های مناسب و نهادهای مشارکتی	۰,۱۲	۴	۰,۴۸
۷	عدم اعتماد مردم به مسئولین و احساس ترس از مشارکت رسمی	۰,۰۹	۴	۰,۳۶
۸	کمبود آموزش و نبود بسترهای فرهنگی مناسب برای مشارکت رسمی	۰,۰۷	۳	۰,۲۱
۹	بی تفاوتی به محله در میان مستأجران و مهاجران	۰,۰۵	۲	۰,۱
۱۰	عدم تدوین زمینه های مشارکت ساکنان در طرح	۰,۰۹	۳	۰,۲۷
۱۱	سطح سواد پایین سرپرستان خانوار	۰,۰۶	۱	۰,۰۶
۱۲	بالا بودن آسیب های اجتماعی در محله	۰,۰۷	۲	۰,۱۴
مجموع		۱		۳,۱۳

منبع: (استخراج از نظرات کارشناسان و خبرگان)

جدول ۵- ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE) مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه

O	قوت‌ها	ضریب	رتبه	وزن
۱	رشد آگاهی عمومی و افزایش رو به تزايد مطالبات و حقوق شهروندی	۰,۱۹	۳	۰,۵۷
۲	تقویت رویکرد مردم محوری و شهروند محوری در مدیریت شهری	۰,۲۱	۳	۰,۶۳
۳	ایجاد سازوکار توجه به حقوق شهروندی در سطح کلان	۰,۱۷	۳	۰,۵۱
۴	وجود تجربیات فراوان جهانی و داخلی در زمینه ساماندهی، توانمندسازی و احیاء بافت‌های فرسوده و قدیمی	۰,۲۰	۲	۰,۴
۵	تمایل شهرداری در ایجاد و ساختار تشکیلاتی عمومی مردمی در تهیه، تصویب و اجرای طرح	۰,۲۳	۴	۰,۹۲
مجموع		۱		۳,۰۳
T	قوت‌ها	ضریب	رتبه	وزن
۱	تحلیل رفتن و ضعف سرمایه‌های اجتماعی میان ساکنان	۰,۱۸	۲	۰,۳۶
۲	نبود قوانین و مقررات الزام‌آور جهت جلب مشارکت ساکنان در طرح	۰,۲۰	۳	۰,۶
۳	مقاومت ساختار مدیریتی شهر در مقابل تفکر مشارکتی	۰,۱۹	۴	۰,۷۶
۴	مداخله یک‌جانبه شهرداری و مسئولان امر در ساماندهی محله بدون جلب مشارکت مردمی	۰,۲۳	۳	۰,۶۹
۵	عدم ثبات در تصمیم‌گیری مسئولان و تغییرات رویکرد افراد مختلف	۰,۲۰	۳	۰,۶
مجموع		۱		۳,۰۱

منبع: (استخراج از نظرات کارشناسان و خبرگان)

با توجه به ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی، اولویت‌نهایی این عوامل در راستای مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت فرسوده محله آبکوه به شرح جدول ۶ می‌باشد.

جدول ۶- اولویت نهایی عوامل داخلی و خارجی در راستای مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه

ردیف	Z	وزن نسبی	کد عامل
۱		۰,۴۴	S9
۲		۰,۴۲	S1
۳		۰,۳۹	S5
۴		۰,۳۶	S4
۵		۰,۳۶	S10
۶		۰,۲۷	S6
۷		۰,۲۴	S2
۸		۰,۲۲	S7
۹		۰,۱۴	S8
۱۰		۰,۱۲	S3
۱۱		۰,۴۸	W6
۱۲		۰,۴۴	W3
۱۳		۰,۴۴	W4
۱۴		۰,۳۶	W7
۱۵		۰,۲۷	W5
۱۶		۰,۲۷	W10
۱۷		۰,۲۴	W2
۱۸		۰,۲۱	W8
۱۹		۰,۱۴	W12
۲۰		۰,۱۲	W1
۲۱		۰,۱	W9
۲۲		۰,۰۶	W11
۲۳		۰,۹۲	O5
۲۴		۰,۶۳	O2
۲۵		۰,۵۷	O1
۲۶		۰,۵۱	O3
۲۷		۰,۴۰	O4
۲۸		۰,۷۶	T3
۲۹		۰,۶۹	T4
۳۰		۰,۶۰	T2
۳۱		۰,۶۰	T5
۳۲		۰,۳۶	T1

منبع: (استخراج از نظرات کارشناسان و خبرگان)

ارائه راهبردهای مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت محله آبکوه

با توجه به آن چه در روش تحقیق تشریح گردید، در این مرحله با توجه به ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی، نسبت به ارائه راهبردها اقدام می گردد. راهبردها در چهار دسته تهاجمی، تنوع، بازنگری و تدافعی قرار می گیرند.

- ۱- راهبردهای تهاجمی / رقابتی (SO): این دسته از راهبردها بر نقاط قوت درونی و فرصت‌های بیرونی استوار می‌باشد.
- ۲- راهبردهای تنوع (ST): این راهبردها بر نقاط قوت درونی و تهدیدهای بیرونی، متمرکز می‌باشد.
- ۳- راهبردهای بازنگری (WO): در این گروه از راهبردها، ضمن تأکید بر نقاط ضعف درونی، سعی بر بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی در جهت رفع نقاط ضعف می‌باشد.
- ۴- راهبردهای تدافعی (WT): این دسته از راهبردها بر رسیدگی به نقاط ضعف درونی برای کاهش تهدیدها اشاره دارد. بر این اساس، راهبردهای مختلف جهت مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی محله آبکوه به شرح جدول ۷ تعریف گردیده است.

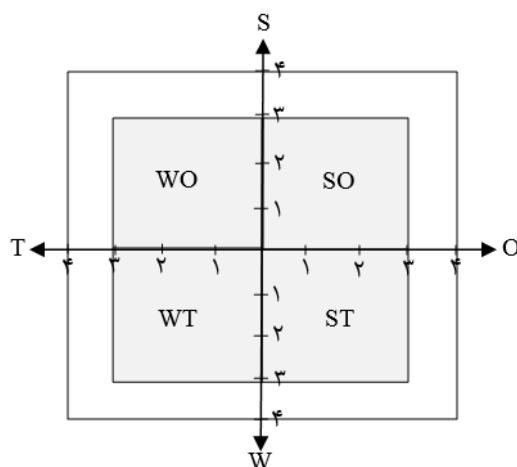
جدول ۷- ارائه راهبردهای پیشنهادی با استفاده از تحلیل سوات^۱

راهبردهای تهاجمی / رقابتی (SO)	راهبردهای بازنگری (WO)
<ul style="list-style-type: none"> - آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی در خصوص ترغیب و تشویق مردم به مشارکت رسمی در طرح - استفاده از ظرفیت جمعیت جوان جهت پیشتازی در مشارکت - بهره‌گیری از تجارب ساماندهی پروژه‌های موفق مشابه با شرایط محله - ایجاد ساختار تشکیلاتی مردمی از افراد علاقه‌مند در اجرای طرح - توجه به حقوق ساکنان و ماندگاری آنان در سطح محله - تقویت نقش شورای محله در ساماندهی بافت و اجرای طرح 	<ul style="list-style-type: none"> - تقویت حس تعلق در ساکنان به‌ویژه مهاجران و تازه‌واردان از طریق هویت‌سازی - شفاف‌سازی نقش مردم و ساکنان در اجرای طرح - ایجاد ساختار مشخص با بدنه مردمی جهت نظارت بر روند طرح - تعریف سیاست‌ها و ابزارهای نظارت بر مسئولان توسط مردم - ایجاد سازوکار شفافیت و اطلاع‌رسانی مداوم به مردم - ساماندهی کسب‌وکارهای موجود و تقویت بنیه اقتصادی محله - تشکیل کمیته ساماندهی با حضور افراد و گروه‌های مؤثر در محله
راهبردهای تدافعی (WT)	راهبردهای بازنگری (WO)
<ul style="list-style-type: none"> - تقویت و ایجاد گروه‌های مختلف ساکنین در جهت تجمیع املاک و افزایش مشارکت محله‌ای - تدوین ضوابط و مقررات روشن و اطلاع‌رسانی به مردم جهت نحوه مشارکت مردم در ساماندهی بافت - فرهنگ‌سازی و آموزش شیوه‌های مشارکتی برای مدیران شهرداری و مسئولان طرح - الزام مدیران و مسئولان طرح به شفاف‌سازی و پاسخگویی به مردم - ثبات در تصمیم‌گیری‌ها و شیوه‌های جلب مشارکت مردمی - بهره‌گیری از نظرات و پیشنهادات ساکنان جهت بهینه‌سازی تصمیمات و رویکردهای ساماندهی محله 	<ul style="list-style-type: none"> - هویت‌سازی برای محله و جایگزینی آن با هویت قومی - شفاف‌سازی حقوق شهروندان در طرح و ایجاد مطالبه‌گری برای آنان از مسئولین - هماهنگی سازمان‌های متولی و کاهش بوروکراسی و فرآیندهای اداری جهت تسهیل ساماندهی - ایجاد تعاونی‌های ساخت‌وساز در بافت - اعتمادسازی برای گروه‌های دی‌نفع و ساکنان از سوی شهرداری - تدوین سازوکار و مکانیسم‌ها و روش‌های مشارکت مردمی در طرح - شناسایی نیازمندی‌های آموزشی و برنامه‌ریزی جهت آموزش شیوه‌های مشارکت ساکنان - تدوین زمینه‌های مشارکت ساکنان با استفاده از تجربیات موفق مشابه - جلب همکاری مردم جهت کاهش آسیب‌های اجتماعی در محله

برای تعیین وضعیت کلی راهبردهای محله آبکوه از وزن هر بخش سوات استفاده می‌گردد. با توجه به اینکه برای هر بخش ضربی محاسبه گردید که بین ۱ تا ۴ می‌باشد. از طریق ترسیم این نقاط بر روی محور مختصات می‌توان، وضعیت راهبردهای آن

^۱ SWOT

منطقه را پیدا کرد. با توجه به اعداد به دست آمده در هر بخش ($T=3,01$; $O=3,03$; $W=3,13$; $S=2,96$) نمودار مربوطه به شرح زیر ترسیم می شود. با توجه به شکلی که از محور مختصات به دست می آید، شکل به هر سمت که کشیدگی و تمایل بیشتری داشته باشد، نشانگر راهبردهای محله می باشد.

شکل ۲- تعیین جایگاه راهبردهای استراتژیک محله آبکوه

چنانکه شکل ۲ نشان می دهد، راهبردهای مربوطه در هر ۴ منطقه محور مختصات قرار گرفته است، گرچه تفاوت ها چندان قابل ملاحظه نمی باشد، لیکن با توجه به اعداد به دست آمده منطقه راهبردهای تدافعی اندک تفاوتی با سایر مناطق دیگر دارد و باید بر آن تأکید بیشتری صورت گیرد. براین اساس، راهبردهای زیر، اهمیت بیشتری می یابند:

- ۱- تقویت و ایجاد گروه های مختلف ساکنین در جهت تجمع املاک و افزایش مشارکت محله ای
- ۲- تدوین ضوابط و مقررات روشن و اطلاع رسانی به مردم جهت نحوه مشارکت مردم در ساماندهی بافت
- ۳- فرهنگ سازی و آموزش شیوه های مشارکتی برای مدیران شهرداری و مسئولان طرح
- ۴- الزام مدیران و مسئولان طرح به شفاف سازی و پاسخگویی به مردم
- ۵- ثبات در تصمیم گیری ها و شیوه های جلب مشارکت مردمی
- ۶- بهره گیری از نظرات و پیشنهادات ساکنان جهت بهینه سازی تصمیمات و رویکردهای ساماندهی محله

نتیجه گیری

گذر زمان و تجربیات به دست آمده از اقدامات مختلف بهسازی و نوسازی در شهرها و کشورهای مختلف، نشان داده است که روند بهسازی و نوسازی بدون مشارکت مردمی و دخیل کردن آنان، نمی تواند به نتیجه مطلوب بیانجامد. در این امر، مشارکت مردمی و نقش و جایگاه آنان در فرآیندهای مربوطه، می بایست مدنظر قرار گیرد. این ضرورت، لزوم شناسایی موانع و رفع خلأهای مشارکت و شناسایی راه حل های مناسب برای آن را ضروری می سازد. در این پژوهش، برای بررسی موضوع مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت محله آبکوه کلان شهر مشهد، و شناخت واقع بینانه از وضعیت موجود، از تکنیک SWOT و شناسایی نقاط قوت، ضعف ها، فرصت ها و تهدیدهای مشارکت مردمی، استفاده گردید. این محله از ریشه روستایی برخوردار بوده و در گذر زمان به کلان شهر مشهد، ملحق گردیده است، به طوری که امروزه در قسمت مرکزی شهر و در مجاورت محله های توسعه یافته قرار گرفته است، لیکن نتوانسته است توسعه خود را در گذر زمان ادامه دهد و در نتیجه دارای تفاوت های قابل ملاحظه ای با سایر بافت های شهر بوده و فرسودگی و زوال آن، لزوم بهسازی و نوسازی آن را ضروری ساخته است. در این راستا، طرح مربوطه تهیه گردیده و به رویکرد مشارکت مردمی نیز توجه نموده است. لذا بررسی موضوع و نتایج بررسی نشان داد که گرچه

در این محله، فرصت‌های زیادی برای مشارکت وجود دارد و عواملی همچون «موافقت با اجرای طرح در محله در صورت مشارکت مردمی»، «بالا بودن مشارکت غیررسمی در محله (فعالیت شورای محله، سطح بالای مشارکت در امور مذهبی و خیریه و ...)»، «وجود حس مشارکت در درون محله»، «تعلق مکانی جمعیت ساکن و تمایل به ادامه سکونت در محله» و «توجه به رویکرد مشارکت مردمی در طرح تهیه‌شده» و ... وجود دارد، اما در کنار آن، نقطه‌ضعف‌های مختلف موجود در محله مانند «عدم تدوین سازوکار و شیوه‌های مناسب و نهادهای مشارکتی»، «تعدد سازمان‌های متولی موضوع (آستان قدس، سازمان اوقاف، شهرداری و ...)» و «نبودن مدیریت یکپارچه در اجرای طرح»، «مشکلات مالی خانوارها در محدوده و پایین بودن سطح درآمدها»، «عدم اعتماد به مسئولین و احساس ترس از مشارکت رسمی» و «عدم حمایت دولتی و قانونی از تشکلهای و شوراهای محلی» و ... سبب شده است که نتیجه مطلوب در این زمینه حاصل نگردد و باعث نارضایتی ساکنان و گروه‌های ذینفع در محله از سویی و افزایش هزینه‌های مالی و مشکلات اجرایی برای مسئولین طرح گردد. لذا لازم است با بهره‌گیری از فرصت‌ها و از سویی کاهش تهدیدهای موجود در موضوع، راهکارهایی اتخاذ گردد که بتواند دستاوردهای اجرایی مناسب و پیشرفت مناسب طرح را در پی داشته باشد.

جایگاه راهبردهای استراتژیک در محله نیز نشان داد که تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای در راهبردها وجود ندارد و اختلافات اعداد و ارقام در هر کدام از راهبردها، در حدی نیست که بتوان یک گروه از راهبردها را به‌صورت مطلق دنبال نمود. لیکن با توجه به اعداد و ارقام به‌دست‌آمده ($S=2,96$; $W=3,13$; $O=3,03$; $T=3,01$)، کشیدگی و تمایل در قسمت راهبردهای تدافعی، اندکی بیشتر بوده و لازم است مورد تأکید بیشتری قرار گیرد.

به‌طور کلی نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش، بیانگر آن است که گرچه محله آبکوه شهر مشهد، زمانی بر اساس وضعیت اقتصادی-اجتماعی و مطابق با مقتضیات زمان و ساکنان خود، شکل گرفته و توسعه پیدا کرده است، اما امروزه دچار فرسودگی و مشکلاتی است که لزوم دخالت و مشارکت مردم را در بهسازی و نوسازی آن، ضروری می‌سازد. راهبردهای در نظر گرفته‌شده تاکنون نیز، زوایای پنهان ساختارهای فرهنگی و اجتماعی ساکنان سکونتگاه‌های فرسوده را پوشش نداده و تلاش برای آشکارسازی تعاملات فرهنگی و پویای ساخت نظام اجتماعی به عمل نیاورده است. لذا لازم است مدیران و مسئولین طرح، به مشارکت واقعی ساکنان توجه بیشتری نموده و متناسب با شرایط و ویژگی‌های ساکنان بافت، سازوکارها و الزامات مشارکت مردمی را در اجرای طرح فراهم آورند.

منابع و مآخذ

- اسدیان، فریده، سیاحی، زهرا (۱۳۹۰)، نقش الگوی مشارکت مردمی در نوسازی بافت فرسوده شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، نمونه موردی محله عامری اهواز، فصلنامه آمایش محیط، شماره ۱۲، صص ۱۶۳-۱۳۹.
- امیر احمدی، رحمت‌الله، نوابخش، مهرداد، زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۹۵)، بررسی نقش سرمایه فرهنگی اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، مطالعه موردی شهر مشهد، دو فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، شماره ۸، صص ۱۴۳-۱۲۳.
- امینی، یوسف، امینی، محمد (۱۳۹۵)، بررسی عوامل اقتصادی-اجتماعی و زمینه‌ای مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان در حوزه امور شهری مرتبط با شهرداری، فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۱۹۸-۱۷۹.
- آقا صفری، عارف، حاتمی نژاد، سید حسین، پوراحمد، احمد، کلانتری خلیل آبادی، حسین، منصور نژاد، هانی، دانش، جابر، ابراهیمی کارگر، سعید رضا (۱۳۹۱)، راهبردهای نوسازی بافت فرسوده شهری تهران با استفاده از تکنیک AIDA، فصلنامه مطالعات شهری ایرانی اسلامی، شماره ۸، صص ۵۰-۳۷.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۶)، سیر اندیشه‌ها در شهرسازی، تهران، انتشارات شهرهای جدید.

- پوراحمد، احمد، حبیبی، کیومرث، کشاورز، مهناز (۱۳۸۹)، سیر تحول مفهوم شناسی بازآفرینی شهری به عنوان رویکردی نو در بافت های فرسوده شهری، فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱، صص ۹۲-۷۳.
- پور جعفر، محمدرضا (۱۳۸۸)، مبانی بهسازی و نوسازی بافت قدیم شهرها، چاپ اول، تهران انتشارات پیام.
- جهانشاهی، محمدحسین (۱۳۸۲)، بافت فرسوده و مسئله ساخت و ساز شهری، مجله منظر شهری، شماره ۴.
- حبیبی، سید محسن، مقصودی، ملیحه (۱۳۸۶)، مرمت شهری، تهران، دانشگاه تهران.
- حبیبی، کیومرث، پوراحمد، احمد، مشکینی، ابوالفضل (۱۳۸۶)، بهسازی و نوسازی بافت های کهن شهری، نشر انتخاب، تهران.
- دانشمند، فتنه، نظریان، اصغر (۱۳۸۹)، تقویت روحیه شهروندی در مدیریت کلان شهرها نمونه موردی همدان، فصلنامه جغرافیایی آمایش، شماره ۸، صص ۴۹-۲۷.
- رهنما، محمدرحیم، مهرورز، اکرم، عباس زاده، غلامرضا (۱۳۹۲)، تحلیل عوامل زمینه ساز مدیریت مشارکتی در کلان شهر مشهد، فصلنامه مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۱۸۸-۱۶۹.
- زاهد، زاهدانی، سید سعید، زهری، بیدگلی، سید محسن (۱۳۹۱)، مدیریت شهری و تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان در شهرداری، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی شهری، دوره دوم، شماره ۵.
- زینل زاده، ستاره، قدمی، محمد جاهد (۱۳۹۵)، تبیین و اولویت سنجی ابعاد تأثیر گذار جهت تحقق نوسازی مشارکتی در بافت فرسوده شهری؛ نمونه موردی محله شهید خوب بخت تهران، مجله باغ نظر، شماره ۴۳، صص ۷۶-۶۱.
- سعیدی رضوانی، هادی (۱۳۸۵)، تطور روستاهای دیروز در شهرهای امروز، گونه ای نوپدید از اسکان غیررسمی مورد قلعه آبکوه مشهد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳، پیاپی ۸۲، صص ۸۲-۶۴.
- شرفی، مرجان، برک پور، ناصر (۱۳۸۹)، گونه شناسی تکنیک های مشارکت شهروندان در برنامه ریزی شهری بر مبنای سطوح مختلف شرکت، دو فصلنامه دانشگاه هنر، شماره ۴، صص ۱۰۱-۷۷.
- شماعی، علی، پوراحمد، احمد (۱۳۸۵)، بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، انتشارات دانشگاه تهران.
- ضرابی، المیرا، فرید، طهرانی، سایه (۱۳۸۸)، رویکرد مشارکت جویانه در نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده شهری، فصلنامه آرمان شهر، شماره ۲، صص ۴۶-۳۹.
- عبدالله پور، جمال، مختارپور، حسن، مختارپور، رجبعلی (۱۳۹۳)، مشارکت در اداره امور شهری، تجارب، آسیب ها و زمینه ها؛ مطالعه ای در محله های منطقه ۴ شهرداری تهران، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی، دوره دوم، شماره ۴، صص ۲۰۲-۱۷۵.
- غفاری، غلامرضا، جمشید زاده، ابراهیم (۱۳۹۰)، مشارکت های مردمی و امور شهری، بررسی مشکلات و راهکارهای توسعه مشارکت های مردمی، تهران، جامعه و فرهنگ.
- کشت کار، مهران، حاتمی، حمیدرضا (۱۳۹۴)، الگوی مفهومی مشارکت سازمان یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم، شماره ۶۹، صص ۶۷-۳۹.
- محمدی دوست، سلیمان، خانی زاده، محمدعلی، زیلابی، شهباز (۱۳۹۵)، امکان سنجی به کارگیری اصول نو شهر گرایی در بازآفرینی پایدار محلات ناکارآمد و مسئله دار شهری با تأکید بر رشد هوشمند مورد پژوهشی: بخش مرکزی شهر اهواز، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال ۶، شماره ۲۴، صص ۲۳۰-۲۱۵.
- مقدم آریایی، علی، ایزدی، سیده سمانه، تمیز، مریم (۱۳۸۷)، امکان سنجی تحقق رویکرد تنظیم مجدد زمین در بافت های فرسوده شهری نمونه موردی: قلعه آبکوه مشهد، اولین همایش بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری.
- مهندسان مشاور فرهنگ (۱۳۹۱)، طرح اعتلای کیفیت حیات شهری آبکوه، چکیده طرح، شهرداری مشهد.
- وطن دوست، مریم، باقری، محبوبه، بزرگوار، شیما، سعیدی، ساناز (۱۳۹۵)، ساماندهی بافت فرسوده با استفاده از رویکرد مشارکتی با تأکید بر سرمایه اجتماعی، نمونه موردی محله آبکوه مشهد، فصلنامه علوم انسانی اسلامی، شماره ۱۳، صص ۶۷-۵۳.
- AbdollahZadeh, A., Andalib, A., Majedi, H. (2014), Description of Public Participation Components in Rehabilitation and Renovation of the Deteriorated Urban area A case Study of old District, Shiraz, Iran Research Journal of Recent Sciences, Vol.3, No.9, pp.119-127.

- Alpopi, C., Manole, C. (2013), Integrated Urban Regeneration Solution for Cities Revitalize, Procedia Economics and Finance, Vol. 6, pp.178-185.
- Amado, M.P., Santos, C.V., Moura, E.B., Silva, V.G. (2009), Public Participation Sustainable Urban Planning World Academy of Science, Engineering and Technology, No.53, pp. 597-603.
- Davies, A., Simon, J. (2013), The Value and role of Citizen Engagement in Social innovation, a Deliverable of the Project The Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Building Social Innovation in Europe (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels European Commission, DG Research, 2013.
- Esmaceli, S., Zoghi, M. (2014), The Impact of Miatrix Structure of Isfahan's Jolfa Quarter on Citizens' Participation. Advances in Environmental Biology, Vol.8, No.10, pp.864-870.
- Sirisrisak, T. (2009), Conservation of Bangkok Old Town, Habitat International, Vol.33, pp.405-411.